Lillebåten – om ett föremåls rörelse mot ett försvinnande*

Henrik Alexandersson

Det är något egendomligt med en liten båt på det vida havet.
Joseph Conrad, *Lord Jim*

Inledning

I tiden före motoriseringen av de bohuslänska fiskefartygen utgjorde lillebåten det centrala arbetsredskapet i storbackefisket.[1] Denna robusta bruksbåt var sprungen ur ett behov och byggdes i ett standardutförande om cirka 18 fot. Lillebåten kom att användas som havsgående arbets- och fiskebåt på Nordsjön och Nordatlanten och möjliggjorde därmed förflyttningar av människor, fisk och fiskeredskap. Dessa breda, bäriga, odäckade, rundgattade och klinkbyggda båtar har hamnat utanför den akademiska forskningens intressesfär.

Storbackefiske efter långa, torsk, rocka och hälleflundra ligger tidsmässigt bakom oss, och har blivit historia. Detta långväga och arbetsintensiva havsfiske med krokförsedda

[1] Andra namn är storsjöfiske, långafiske, bankfiske eller storfiske. Storbackor är kraftiga långrevar. En backelänk består av flera ”hundre”, där varje hundre hade omkring 50–60 krokar. Hundrena bands samman och bildade tillsammans en backelänk. Varje fiskare i laget ägde och skötte agnandet av sina hundre, se vidare i Haneson & Rencke 1923:141–166; Hasslöf 1949:34–93; Fjellsson & Hansson 2007; Johansson 2016.

* Artikeln har varit föremål för peer review-granskning (double-blind peer review).

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63819

Downloaded by 3.41.188.32 2026-10-17 17:18:35

Figur 1. En vik på Käringön har blivit en uppsamlingsplats för lillebåtar. Fyrplatsen Måseskär syns mot horisonten. Foto: Göteborgs stadsmuseum.

linor (storbackor) känns på många plan oåtkomligt och nästintill obegripligt. Med hjälp av bevarade fragment kan detta fiske ändå anas – och till viss del även förstås.

Föreliggande artikel undersöker lillebåtens kulturella dimensioner med särskilt fokus på mobilitet, praktiker, traditioner och föreställningar. Syftet är att titta närmare på hur lillebåten rört sig genom tid och rum samt hur den har materialiserats i olika sammanhang.

För att belysa lillebåtens rumsliga och tidsliga rörelser anläggs här ett tvärvetenskapligt och kulturhistoriskt perspektiv. Genom att kombinera artefakter, foto, museidokumentation, minnesmaterial och rapporter genomförs en genomlysning av såväl det konkreta brukssammanhanget som föreställningar och narrativa konstruktioner kring lillebåten.

Tre frågor bildar utgångspunkten för undersökningen: Vad är det för en båt vi blickar tillbaka på? Hur såg lillebåtens rörelser och materialiseringar ut? Hur kan det som materiellt gått förlorat identifieras och tolkas genom andra källtyper?

En rörelse mot ett försvinnande – om förhållningssätt på maritim materiell kultur

Minnen, berättelser och föremål tar inte sällan underliga vägar över tid (Alexandersson 2021). Trots att det inte längre idkas något storbackefiske

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63819

Downloaded by 3.41.188.32 2026-10-17 17:18:35

i Bohuslän finns det ett minnen av – och berättelser om – detta fiske. Inte minst har dessa minnen fått fäste i folkminnesuppteckningarna. En del mindre föremål från storbackefisket har sparats i museisamlingar och har därmed nått oss från det förgångna. Hur vi tolkar, kontextualiserar, daterar och dokumenterar en artefakt blir också en del av dess historia. Idéhistorikern Emma Hagström Molin har gjort oss uppmärksamma på att ”även om ett specifikt föremål har överlevt sekler materiellt intakt så är det inte stabilt, eftersom de rumsliga och tidsliga kontexterna är med om att skapa förståelse av föremålet” (Hagström Molin 2015:28). Inte sällan gör arkiven det möjligt att nå fördjupad kunskap om det som är fysiskt frånvarande eller försvunnet. Som denna studie uppmärksammar kan en numera försvunnen maritim materiell kultur studeras genom flera typer av källmaterial. Arkiven åskådliggör begrepp, praktiker, traditioner och erfarenheter.

Maritim humanistisk forskning undersöker människans interaktion med – och relation till – havet. I en sådan forskningstradition kan frågor resas om hur människan påverkat sin marina och maritima omgivning genom fiskets materiella arrangemang och praktiker, men också vice versa: hur den marina och maritima omgivningen samt den materiella kulturen påverkat människan. Att försöka avtäcka kulturella dimensioner om hur människan interagerat med havet samt hur hon skildrat sina erfarenheter av dessa möten har under senare tid uppmärksammats. Förhoppningsvis kan ett *blått* och *vått* (havet) perspektiv komplettera och problematisera det i forskningen annars så vanligt förekommande *gröna* och *torra* (landbundna) (Mentz 2018; 2024). Inte minst kan djupstudier av materiella och immateriella spår efter fiskenäringen bidra till förståelsen för människans komplexa förhållningssätt till havet.

Arkeologin har bidragit till att aktivera, och därmed sätta äldre tiders föremål och döda människor i rörelse. Utifrån ett maritimt mobilitetsperspektiv kan en undersökning inriktas mot hur föremål, människor, idéer och information rör sig över havet (Anim-Addo m.fl. 2014). Analysbegreppen *rörelser* och *försvinnande* används i denna studie för att belysa den komplexitet och cirkulationshistoria som är sammanlänkad med en särskild båttyp. Det handlar om rörelser i tiden och rummet, men även om hur båten materialiserats i bild, skrift, berättelser och som artefakter i form av båtmodeller. Genom att uppmärksamma avvikelser i artefakternas rörelser och användning över tid kan kunskapen om människans interaktion med havet fördjupas och nyanseras.

Under senare år har det efterfrågats en bredare källingång till maritim forskning, där hänsyn tas till skilda nivåer; från det globala till det lokala (Holm m.fl. 2022:4;11). Genom att kombinera skilda källor och ta avstamp i tvärvetenskapliga perspektiv finns det goda möjligheter att både återupptäcka, återuppväcka

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63819

Downloaded by 3.41.188.32 2026-10-17 17:18:35

och avtäcka kunskap om en förliden maritim materiell kultur.

Mångfalden av artefakter från fiskets yrkes- och vardagsliv vittnar dels om innovativa lösningar och säsongsmässiga praktiker, dels om båtarna och redskapens vertikala och horisontella rumsliga rörelser på och i havet.

Bakgrund

Storbackefisket – några randanmärkningar om en bohuslänsk torr- och saltfiskkultur

Det bohuslänska storbackefiskets äldre historia kan sökas i en geografi som sträcker sig från Sotenäset till Tjörns sydspets. Tre öar – Skaftö, Orust och Tjörn med omgivande skärgårdar – utgjorde den egentliga storfiskebygden där storbackefisket både kom att utvecklas och avvecklas (Dalén 1941:195; Hasslöf 1949:68; 80; Fjellsson & Hansson 2007; Johansson 2016:213–244).

På ett generellt plan kan storbackefisket kännetecknas dels av en materiell kultur med kraftigt dimensionerade båtar och redskap för att klara de krävande förhållandena på Nordsjön och Nordatlanten, dels en omfattande geografisk rörelse över havet. Var och när detta fiske tog sin början är oklart. En obruten linje med bohuslänskt storsjöfiske kan dock följas från 1600-talet fram till 1992 (Hasslöf 1949:55–80; Pettersson 1953:189; Fjellsson & Hansson 2007; Johansson 2016).

Under storsillens bortavaro från den bohuslänska skärgården kom storbackefisket att bli basnäring. Storbackefisket var uppdelat på flera fiskeresor under året. Insatserna och riskerna var stora, men slog fisket väl ut kunde en betydande del av årets intäkter säkras. På jakt efter nya fiskeplatser sökte sig bohuslänska fiskare allt längre ut till havs. Rörelserna gick utefter Norska rännan och Nordsjöns bankar. Efter hand söker sig fiskarna allt längre västerut, inte sällan mot Shetlandsöarna. När motoriseringen slår igenom sätts kursen mot farvattnen kring Hebriderna, St. Kilda och Rockall. Tidiga långväga fiskeexpeditioner följde den norska kusten, ända till Finnmarken och Ishavet (VFF 1927:58–70; Hasslöf 1987[1939]:8–11; Hasslöf 1949:69–72).

Att fiska på Nordatlanten under snabbt skiftande väderförhållanden, med stark strömsättning och med enkel navigationsutrustning krävde sin besättning. Storbackornas krokar skulle agnas, sättas ut, dras och fångsten skulle hanteras. Detta arbete utfördes dagligen av fiskelaget, och pågick under flera veckor i sträck. Genom storbackefisket utkristalliseras en tydlig yrkesspecialisering och en yrkesidentitet. Havsfiskets organisering, fördelningen av fångsten men också matordningen ombord bär tydligt vittnesbörd om båt- och fiskelagens särpräglade tradition och sammansättning (Hasslöf 1949:81–93; Fjellsson & Hansson 2007). De många momenten i detta fiske – från förberedelser till beredningen av

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63819

Downloaded by 3.41.188.32 2026-10-17 17:18:35

Figur 2. Lillebåten står uppställd på LL 320 Verdandis *däck och fiskelaget agnar sina storbackor. År 1905. Foto: Sven Ekman. Sjöfartsmuseet Akvariet, Göteborg.*

fångsten – förblev länge en familjeangelägenhet.

Storbackebåtar

Båten är en av mänsklighetens mest innovativa och komplexa skapelser (Adams 2001; Flatman 2003; Ford m.fl. 2020). Som flytande artefakt har den en sammanlänkande funktion genom att bära människor, gods och idéer över vida farvatten. Även båtar som numera är försvunna kan leva vidare i minnet och berättelser och har därmed sträckt ut sig i tiden (Arnshav 2020:67).

I det äldre storbackefisket utkristalliseras två huvudtyper av storbackebåtar – bankskutor och sjöbåtar. I den tidigare forskningen är det främst båtarnas konstruktionsdetaljer och segelegenskaper som uppmärksammats (Hasslöf 1987[1939]). Bankskutorna var svårmanövrerade och låg förankrade som moderskepp under fisket, och kom därför att kallas *liggare*. Själva fisket sköttes från två lillebåtar – en större med sex man ombord och en mindre med fyra (GMA 1758:2; 1759:2; 3968:2; Kjellberg 1932:243; Hasslöf 1987[1939]:38). Under mitten av 1850-talet sker en förändring när de något mindre, men mer lättmanövrerade sjöbåtarna trängde undan bankskutorna.

Från sjöbåten kunde storbackorna seglas ut, men redskapen drogs fortsatt från en lillebåt (Hasslöf 1987[1939]:38). En förändring som

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63819

Downloaded by 3.41.188.32 2026-10-17 17:18:35

Figur 3. Fiskeläget Åstol. Sjöbåten MD 268 Nordstjernan *är utrustad för fiske med lillebåten placerad på däck. Ytterligare en sjöbåt ligger skymd bakom Nordstjernan. Omkring år 1890. Foto: Göteborgs stadsmuseum.*

bidrog till ett säkrare fiske var att moderskeppet inte längre låg förankrade utan var i rörelse ute på fiskeplatsen. Denna praktik kallades att besegla lillebåten (Göteborgs och Bohusläns Hushållnings-Sällskaps Qvartalsskrift April 1868:58; Johansson 2016:58–60). Nästa stora skifte sker under 1800-talets sista decennier genom inköpen av engelska kuttrar till Bohuslän. Fartygstypen hade tidigare använts som seglande trålbogserare på Nordsjön. Genom sina goda seglings- och sjöegenskaper, i kombination med god lastkapacitet, etablerades kuttrarna som ändamålsenliga och uppskattade storbackebåtar. Även fortsättningsvis ingick lillebåten som en integrerad del i fisket (Bornmalm & Lagerqvist 2019:64–67).

Lillebåtens rörelser

Mindre bruksbåtar, avsedda för rodd och segel, är i regel associerade till maritim verksamhet i kustnära vatten. Ett undantag är de mångfunktionella farkoster som används inom örlogsflottan och storsjöfarten, vilka samlats under beteckningen skeppsbåtar (Dunge 2004). Att mindre farkoster användes i det bohuslänska storbackefisket omnämns 1790 (Lorich 1790:30).

Benämningen lillebåt förekommer i Skagerackområdet och utefter norska kusten (Göthesen 1977:29-30). Sett utifrån en bohuslänsk horisont förefaller beteckningarna ”lillebåt” eller ”lillbåt” vara de vanligaste. Vidare fanns det nyanser mellan hur olika båt- och fiskelag och fiskelägen benämnde sina lillebåtar, som exempelvis *Ske(d)båt*, *sjebåt* eller *skibbåt* (GMA 1760:1; 3953:1; 9700:3).

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63819

Downloaded by 3.41.188.32 2026-10-17 17:18:35

Från båtbyggaren till fiskeläget

I noteringar framhålls att lillebåtarna byggdes av båtbyggare på Orust, men att de även kunde beställas i Norge (GMA 3674; GMA 3953:1). Ett välkänt norskt exempel på en lillebåt är den från Søgne, vilken finns på Norsk Maritimt Museum i Oslo (NSM 08813; jfr NSM 08824; Göthesen 1977:29-30). Denna farkost har stora likheter med bohuslänska kågar och lillebåtar.

Båttypen med den karaktäristiska runda och breda formen, med för- och akterstäv togs fram ur ett behov. I detta fall skulle lillebåten – på en och samma gång – vara stabil, sjösäker och lastdryg. Det var viktigt att den inte blev för stor och tung eftersom den skulle framföras med åror och halas ombord på moderskeppet. Påfrestningarna och slitaget var omfattande på dessa små farkoster, och vi får kanske räkna med att livslängden och brukningstiden blev därefter. Från fotomaterialet blir vi varse att lillebåtarna var mörka, troligtvis nästan svarta efter att de strukits med tjära. I för och akter försågs båtarna med ringbultar, som användes när de skulle hissas ombord på moderskeppet (GMA 3953:1).

Det bohuslänska storbackefisket kantades av uppbrott, återkomst och en kontinuerlig cirkulation i en allt vidare geografi. Förberedelserna inför och avskeden i samband med de långa fiskeresorna var förenade med tabun och ritualer, i syfte att avvärja olyckor och säkerställa god fångst. Fiskeläget, skärgårdsrummet och resan ut till fiskeplatserna kan förstås som övergångszoner, där största försiktighet krävdes och där allt måste ske efter en särskild fastställd ordning. Under vandringen genom fiskeläget till båten skulle fiskaren undvika möten med svarta katter och vissa kvinnor, eftersom dessa ansågs medföra otur och kunde påverka fisket negativt (GMA 598; GMA 616; GMA 2149:11; GMA 9703). Vid utseglingen från fiskeläget följdes en särskild rutt där vissa passager undveks. Detta för att resan skulle bli lyckosam. Dessutom ankom det samtliga i fiskelaget att ha med sig alla sina persedlar, redskap och föremål ombord vid avresan. En påbörjad fiskeresa fick aldrig avbrytas för att återvända och hämta kvarglömda ting (VFF 1254:1–2).

Avskeden kan speglas i när kuttern LL 320 *Verdandi* lämnade Mollösund sommaren 1905 för att gå till Shetland för att fiska långa. Då var anhöriga med ombord under utseglingen för att sedan ta avsked, kliva i småbåtar och återvända till fiskeläget (SVF 1964–12–15).

Med lillebåt på storbackefiske

Restiden till fiskeplatserna varierade, och det var sällan fråga om några raka kurser; färden måste anpassas till rådande väder- och vindförhållanden. Utöver detta beaktade fiskelagen en rad andra faktorer, vilka kan framstå som förunderliga idag. I äldre tider var fisket omgärdat av traditioner, seder, bruk och vidske-

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63819

Downloaded by 3.41.188.32 2026-10-17 17:18:35

pelse, vilket lämnat tydliga avtryck i det bevarade folkminnesmaterialet (SMG 154:4; SMG 235:13; SMG 235:14; SMG 235:16).

Resan ut till fiskeplatserna företog lillebåten inte på egen köl, utan stod inaktiv och fastsurrad på moderskeppets däck. På bankskutorna transporterades vanligen två lillebåtar. Den större av dessa två hade sin plats på styrbordssidan, den mindre på babordssidan och båda stod med slagsida inåt (GMA 3968:2–3). Ombord på sjöbåtar och kuttrar placerades den enda ombordvarande lillebåten i de flesta fall på babordssidan. Placeringen berodde på att kuttrarna hade en särskild öppning i brädgången, där lillebåten kunde föras in och ut.

Om lillebåten legat på land före den stundande fiskeresan sjösattes den för att bli tät. De specialanpassade redskapen och utrustningen plockades ut från sjöbodar, sågs över och lastades ombord i fiskebåten. Eftersom lillebåten tog upp plats på däck var den lämplig att använda som stuvutrymme.

Efter att fiskelaget identifierat fördelaktigt djup och bottenförhållanden med hjälp av lod kunde de agnade storbackorna sättas ut. Lodet fungerade som ett centralt navigationsredskap ombord och kan förstås som en förlängning av den mänskliga kroppen (jfr Merleau-Ponty 2023). Detta redskap möjliggjorde en sensorisk förlängning, där information om bottenförhållanden överfördes direkt

Figur 4. Lillebåten har hissats upp och förs in genom en särskild öppning i kuttern LL 320 Verdandis *brädgång. År 1905. Foto: Sven Ekman, Sjöfartsmuseet Akvariet, Göteborg.*

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63819

Downloaded by 3.41.188.32 2026-10-17 17:18:35

till fiskaren och därmed styrde vart redskapen kom att sättas ut.

När tiden var inne för att dra storbackorna frigjordes lillebåten från sina surrningar, sattes i sjön och blev en aktiv part i fisket. Att vistas ombord i lillebåten handlar inte bara om ett ombordvarande, utan även om en samvaro. Båtens fysiska begränsningar belyser det trånga handlingsutrymmet ombord. Här skulle fiskare, fångst, redskap och föremål bringas samman på en liten yta. Den lilla båtens exponering på öppet hav synliggör inte bara människans begränsade handlingsutrymme ombord utan speglar även hennes litenhet, sett till det stora havet.

Storbackefisket handlar även om skilda kroppsliga rörelser och tekniker, vilka anpassades till olika typer av redskap, föremål och arbetsmoment. Lodet och lodandet har nämnts ovan. Även dragandet av storbackan, hissning av segel, ombordförande av lillebåt, agnandet av krokar, rinkandet av backor, hantering av fångsten, rodd och många andra praktiker speglar momenten som ingick i det dagliga arbetet. Dessa aktiviteter kräver både motorisk skicklighet och erfarenhetsbaserad kunskap och utgör därmed centrala komponenter i den maritima kulturen och fisket.

Kommunikationen inom fiskelaget präglades av kroppsliga signaler, särskilt med tanke på att vinden, havet och båtens ljud många gånger omöjliggjorde samtal. Det fanns troligen skillnader mellan olika fiskelag, men det förefaller ändå som om det äldre storbackefisket var en fåordig och lågmäld verksamhet. Denna tystnad var kopplad till tabun och folkliga föreställningar: ”Miste man storbackan och måste dragga efter den, fick ingen yttra ett ord”; ”Sjung inte, när du kastar [när backan läggs ut i havet, *min kommentar*], ty då får du gråta, när du drar” (GMA 598; GMA 616; Kjellberg 1932:239). Vid sviktande fångst fanns det andra praktiker att ta till, som att hugga med stora fläckeknivar i luften runt relingen och därmed försöka driva iväg onda och osynliga makter som tagit sig ombord (CGB 247).

Museimannen Sven T. Kjellberg har dokumenterat en specifik religiös praktik kring lillebåten, som förekom bland fiskare från Mollösund: ”Då man kommit fram till fiskebanken och lillebåten är färdig att sättas i sjön, faller alla på knä på däcket och hålla de knäppta händerna för ansiktet” (Kjellberg 1932:239). Sådana handlingar vittnar om koppling mellan religiösa handlingar, bön och den profana maritima materiella kulturen. Handlingarna och orden skulle avhjälpa faror och oväntade händelser i det kommande arbetet. Söndagarna var arbetsfria ombord och ägnades åt andaktsstund, måltider och vila (VFF 1928:14). Det är intressant att notera hur folkliga föreställningar med tabun, noaord och folktrons väsen existerade parallellt med kristna föreställningar och praktiker. Detta var ett uttryck för den komplexa dynamik som präglade den maritima kulturen.

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63819

Downloaded by 3.41.188.32 2026-10-17 17:18:35

Fiskets praktik i lillebåten

Hur lillebåtarna användes och fisket bedrevs skilde sig marginellt åt mellan fiskelag och fiskelägen. Arbetet kan på detaljnivå följas genom frågelistsvar, foton och annat minnesmaterial. Under sjöbåtarna och kuttrarnas tid kan en rekonstruktion av arbetsmomenten ombord se ut på följande sätt. Iförda oljekläder, halevattar (vantar med dubbla tummar) och sjöstövlar gick fyra fiskare ur besättningen ombord i lillebåten. Fiskarna rodde sedan ut till backelänken som var utmärkt med en svansare (vakare). Denna lyftes ombord i lillebåten och togs isär. Piptunnan stuvades undan på babordssidan, och den dithörande stången, vilken var försedd med en flagga eller ett risknippe på toppen restes invid vinschen. Under fisket fungerade detta arrangemang som referenspunkt för att beseglaren inte skulle tappa den visuella kontakten med lillebåten.

Storbackelinan löpte över en backerulle i fören och fördes in i båten med hjälp av en handdriven vinsch. I fören, på babordssidans tvärtoft fanns en man stationerad. Han lyfte in långorna efter hand som linan kom in över rullen. Om det var stor fisk på kroken användes en kläpp (huggkrok) för att få den ombord. Fisken placeras i en träränna som löper akteröver till fiskröet, den fiskbinge som är uppbyggd mellan två tofter. På andra toften på styrbords sida var handvinschen placerad. Att sköta denna uppgift var det tyngsta jobbet ombord. Man bytte därför arbetsuppgifter vid behov. Den tredje fiskaren stod i fiskröet, som kunde rymma ungefär ett ton fisk. Där strupskars fångsten. På aktertoften satt en fjärde fiskare och rinkade upp backelinan i backetråg.

Under pågående fiske kunde backelinan springa av. För att söka den förlorade linan nere i djupet fick man *stryka* efter den. Det gick till så att man gjorde klar en strykedragg, som också kallades saknedragg. Årorna bemannades och draggen bogserades för att försöka få tag i den förlorade storbackan. Även här träder yrkesspecialiseringen in, inte minst att kunna känna små förändringar genom linan och strykedraggen på botten. Detta är ett exempel på en lång rad föremål som specialanpassats för att användas i fisket (Haneson & Rencke 1923:141–166). Om detta misslyckades fick man ro till den andra *svansaren* och börja dra backan därifrån. När lillbåten behövde tömmas på fångst och indragna backelinor signalerade man från lillebåten genom att vinka med en stång eller åra. När hälften av backorna var upptagna skedde ofta ett skifte mellan lillebåten och moderskeppets besättning. Om sjögången tilltog måste lillebåtens besättning ta till årorna för att hålla upp båten mot vågorna. Risken var annars att en tungt lastad lillebåt skulle vattenfylldas eller kantra. Under fiskeresan fick lillebåten inte rengöras. En rengjord lillebåt betydde att det var slut med fiskelyckan. Efter att backorna var

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63819

Downloaded by 3.41.188.32 2026-10-17 17:18:35

Figur 5. Året är 1905. Kuttern LL 320 Verdandi *har seglat från Mollösund till Shetlandsöarna för att fiska långa med storbackor. Havsforskaren Sven Ekman förevigar en lillebåt under pågående storbackefiske. Foto: Sjöfartsmuseet Akvariet, Göteborg.*

dragna bordades moderskeppet och fisken kastades upp på däck. Någon varsam hantering av fångsten var det sällan tal om (GMA 2149; GMA 2797; VFF 1762 m.fl.; Kjellberg 1932:243–244; IODA 167; Träbiten 1973:16–17; Fjellsson & Hansson 2007; 90–94; Gullman 2009:14).

Lillebåtarna var i ständig rörelse på öppet hav och det saknades oftast referenspunkter iland. Mitt i denna rörliga, vattenomgivna geografi fanns det ibland behov av ett stillastående. Inte minst när man skulle stryka efter förlorade backor. Att hålla lillebåten still över grund med hjälp av årorna kallades att andöva.

Med man och allt

Döden träder fram som ett ständigt närvarande inslag i den maritima kulturen. Storbackefisket utgjorde i detta avseende inget undantag; snarare kan verksamheten betraktas som särskilt riskexponerad. Genom kyrkböcker, fiskeriintendenternas rapporter, muntliga berättelser och minnesmaterial synliggörs de återkommande drunkningsolyckorna.

Arbetsförhållandena till havs var förenade med betydande risker. Brottsjöar kunde få lillebåtar – ofta tungt lastade med redskap, fångst och besättning – att kapsejsa (Wadstena Läns Tidning 1881-07-16). Om undsättning från beseglaren inte kunde ske skyndsamt innebar detta i många fall att besättningen omkom. Därutöver kunde plötsliga väderomslag, såsom storm eller dimma, leda till att lillebåtar skildes från moderskeppet.

I de fall en lillebåt drev bort från de uppankrade bankskutorna var

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63819

Downloaded by 3.41.188.32 2026-10-17 17:18:35

överlevnaden beroende av att man antingen mötte ett annat fartyg eller lyckades nå land (Göteborgs och Bohusläns Hushållnings-Sällskaps Qvartalsskrift April 1868:58). I källmaterialet förekommer även uppgifter om att valar orsakat skador på och i vissa fall krossat bohuslänska lillebåtar (Skärgården 1897–07–27; Skärgården 1897–08–17; GHT 1953–8–8). Eftersom fiskelaget oftast var sammansatt av familjemedlemmar och nära släktingar kunde en förlisning få långtgående konsekvenser. En enskild olycka kunde utplåna flera generationer av manliga släkt- och familjemedlemmar, vilket påverkade hushållens försörjningsförmåga och satte mentala spår och sår som levde vidare över generationer. Det är emellertid angeläget att nyansera framställningen av lillebåten, så den inte enbart förstås som en dödsbringande materialitet. Båten kunde även rädda liv och kunde således användas som livbåt i en nödsituation (GHT 1893-12-05; IODA 167; Gullman 2009:49).

En längre tids vistelse till havs, präglad av fysiskt krävande arbete och sömnbrist, förefaller påverka människan på djupgående sätt. Havsviddernas ödslighet utövade en stark dragningskraft på vissa individer, medan den hos andra framkallade rädsla och existentiell oro. I folkminnesmaterialet uppmärksammas havets farlighet, människans kontinuerliga kraftmätning mot elementen samt den osäkerhet som omgav fisket och möten med övernaturliga väsen. Dessa narrativ kan tolkas som uttryck för en form av maritim riskhantering, där faror och hot gjordes begripliga och hanterbara genom rituella praktiker och initiationsriter (Alexandersson 2018).

Folkminnesmaterialet lämnar förklaringar till det oförklarliga. De drunknade är i rörelse och lämnade inte de levande i fred. Föreställningen fanns om att de som blivit borta på havet skulle återkomma till de bohuslänska fiskelägena. Detta kunde ta sig uttryck i att det bankades i husväggar och fördes ett herrans liv nattetid. Inte sällan återvände de drunknade till de levandes värld och visade sig iförda oljekläder och sjöstövlar, med vattnet drypande omkring sig (Bergstrand 1962:88). Sorgen, rädslan, oron, faran, varslen och ödestron var djupt förankrade i den maritima kulturen.

De döda från förlista lillebåtar låg inte stilla i sin våta grav, och deras rörelser kan uppfattas som både vertikala och horisontella. Liken sjunker, men förs vidare med strömmar. Oron och väntan i fiskelägena tar sig uttryck i känslomässiga och fysiska rörelser. Konstverk visar hur fiskelägenas invånare kunde stiga upp på bergshöjderna för att blicka ut mot horisonten i väntan på fångstmännens hemkomst (CGB 005). Vem skulle bli kvar därute den här gången?

Hemfärd och hemkomst

Med seglande båt och på hemresa med färsk fisk ombord kunde ett stiltjebälte riskera att förstöra fångsten och därmed äventyra förtjänsten.

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63819

Downloaded by 3.41.188.32 2026-10-17 17:18:35

Figur 6. Den engelska kuttern LL 163 Irish *bogseras av sin lillebåt utanför Egersund. Irish var byggd 1890 i Grimsby, hemmahörande i Hälleviksstrand och senare i Kyrkesund. Foto: Ole Hamre Bøe. Dalane Folkemuseum, Egersund.*

Figur 7. Fotot från Käringön visar hur kvinnor använde lillebåten i samband med hanteringen och beredningen av fångsten. Troligen 1900-talets början. Foto: Göteborgs stadsmuseum.

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63819

Downloaded by 3.41.188.32 2026-10-17 17:18:35

För att undvika förruttnelse fanns det en kraftansträngande lösning att ta till. Lillebåten sjösattes och bemannades med roddare. En tross lades ut mellan båtarna och den lilla båten fick således bogsera den stora. En extrem sträckrodd genomfördes i juni 1886. Då bogserades den fullastade sjöbåten *Carl XV* av sin lillebåt från Hirtshals till Mollösund (Hasslöf 1987[1939]:43). Även i andra situationer kunde lillebåten användas som bogserare. Marinmålaren Jacob Hägg har på en akvarell fångat en lillebåt som bogserar en sjöbåt i stiltje utanför sjömärket Sälö båk (Hägg 2003:94).

Vid återkomsten till fiskeläget kunde lillebåten omgående tas i bruk. Den fisklever som hade tillvaratagits under fiskeresan och förvarats i tunnor lastades ombord och transporterades till en närbelägen holme, där transjudningen genomfördes (Hasslöf 1949:382). Även inom långaberedningen hade lillebåtarna en funktion.

Var slutar en lillebåt?

I och med fiskeflottans motorisering under det tidiga 1900-talet reducerades restiderna till fiskeplatserna, samtidigt som maskinkraft möjliggjorde ett mekaniskt dragande av storbackorna (Gullman 2009:52–58). Den teknologiska utvecklingen medförde att lillebåten förlorade sin funktion, vilket i sin tur bidrog till en minskning av riskfyllda arbetsmoment. Även fångsthanteringen rationaliserades och kvaliteten på fisken förbättrades, eftersom behovet av att överföra fisken från lillebåt till moderfartyg upphörde. Trots dessa

Figur 8. Lillebåtar på Käringön som tagits upp på land i väntan på nästa fiskeresa, ca 1890. Foto: Carl Curman. Sjöhistoriska museet, Stockholm.

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63819

Downloaded by 3.41.188.32 2026-10-17 17:18:35

förändringar kvarstod emellertid traditionen med fiske från lillebåtar och seglande storbackebåtar under en övergångsperiod.

Hur kan då rörelseriktningarna förstås efter brukningstidens slut inom havsfisket? När lillbåtarna upphörde att användas avtog deras aktiva mobilitet, men den upphörde inte helt. Om en lillbåt togs upp på land och lämnades utan underhåll inleddes en materiell nedbrytningsprocess: träet torkade, sprack och förlorade gradvis sin funktionalitet, tills båten slutligen blev obrukbar. Om den i stället blev kvar i vattnet kunde den sjunka, driva i väg eller brytas sönder av isens eller vågornas krafter.

Vi får räkna med att andra former av avslutande praktiker förekom. Som med andra uttjänta båtar kunde en lillebåt medvetet sänkas, huggas upp eller brännas. Om delar av trämaterialet från båten ansågs brukbart togs detta tillvara. I vissa fall – som i det norska exemplet ovan – omvandlades den till museiföremål och införlivades i ett kulturarvssammanhang, vilket innebar en förskjutning från bruksföremål till historiskt föremål.

Det är nog rimligt att anta att åtminstone någon lillbåt i dag vilar nedsjunken i de bohuslänska bottenlerorna, bevarad genom sedimentens konserverande egenskaper och potentiellt tillgänglig för framtida marinarkeologiska undersökningar. I samband med de arkeologiska undersökningarna av Masthamnen i Göteborg återfanns en kåg- eller lillebåtsliknande farkost (vrak nr 8: https://arkeologerna.com/bloggar/arkeologi-i-goteborg/fler-vrak-i-gamla-masthamnen/).

I Föreningen Allmogebåtars museum på Bassholmen står en sista bevarad bohuslänsk lillebåt. Artefaktens proveniens är inte helt klarlagd, men enligt uppgift ska den ha använts ombord på en kutter från Mollösund. Att just denna lillebåt är bevarad verkar bero på att den togs ur bruk direkt efter sin första resa. Den ansågs för stor (19 fot) och blev därmed för svår att hantera. Istället kom båten att användas i långaberedningen i Mollösund. Föreningen Mollösund tog emot båten som gåva och den placerades på en pir i Mollösunds hamn. 1976 kom den till Bassholmen (Träbiten 17 1977:17; Träbiten 41 1983:8–9; Träbiten 100 1998:21). Troligen är det denna lillebåt som fotograferats av Göteborgs museum under dokumentationsarbete i Mollösund 1928 och 1938 (GHMD:1513; GHMD:6397; GHMD:6399).

Figur 9. Lillebåt i Mollösunds hamn fotograferad 1928 i samband med Göteborgs museum, historiska avdelningens expedition till bohuslänska fiskelägen. Foto: Philibert Humbla. Göteborgs stadsmuseum.

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63819

Downloaded by 3.41.188.32 2026-10-17 17:18:35

Brukningstiden för denna lillebåt har således sträckt ut sig i tiden och blev på ett sätt storbackefisket trogen, eftersom den ända fram till 1950-talet användes i beredningen. Lastad med långor bogserades den mellan Mollösund och Mollön (Träbiten 1983 41:9). Som museibåt har den fått bära en omfattande historia; den om lillebåtarna och storbackefisket.

Trots att lillebåtarna är borta har de ändå erhållit ett formellt skydd. Sedan 2021 finns nordiska klinkbåtstraditioner på UNESCO:s lista över mänsklighetens immateriella kulturarv. Det handlar således om minnen, berättelser, traditioner och mentala företeelser kopplade till klinkbyggda båtar (https://ich.unesco.org/en/RL/nordic-clinker-boat-traditions-01686).

Museidokumentationen av lillebåtar inleddes i nära anslutning till att deras aktiva period som fiskebåtar var slut. I denna process genomgick båttypen en omvandling från bruksföremål till en dokumenterad kulturhistorisk kategori föremål som blir materialiserad i text och bild. Kunskapen kan därefter sägas ha lagts till rätta i arkiven. Beskrivningar av ting i text får ”oss att se något: ett föremål, en gestalt, en handling, ett landskap, en utsikt eller vad det nu kan vara”, menar litteraturvetaren Sara Danius (Danius 2013:343). Fältanteckningar, ofta hastigt nedtecknade omarbetades i efterhand till formaliserade arkivhandlingar. Lillebåten som var hotad att försvinna kom att räddas undan en befarad kunskapsförlust. Vid sidan av insamlade föremål, fotodokumentation och upprättandet av folkminnesmaterial finns detaljerade uppmätningsritningar och skisser av lillebåtar vilka kan bidra till möjligheter att undersöka båttypens konstruktion (GMA:1728; GMA:3469).

Ett annat exempel på lillebåtens efterliv och dess rörelser i tid och rum är modeller. Sjöbåtar och engelska kuttrar har länge varit populära som modellbåtar och är väl representerade både i museisammanhang och hos privatpersoner. Vid flera tillfällen har modeller av dessa fartyg inkluderat en lillebåt placerad på däck. I Sjöfartsmuseet Akvariets samlingar finns ett diorama som utformats för att illustrera storbackefisket och förmedla hur en lillebåt användes. Denna modell ingick fram till 2010 i museets fiskehistoriska utställning och har därefter varit utlånad (SMG:33389). Modellerna kan ses som materialiserade minnesarbeten och kan verka som ett materiellt vittnesmål i framtiden. Även modellerna har sina egna rörelser som går från tillverkaren, via museimagasinet till utställningar. Generellt sett kan en båtmodell visa en rörelse från något stort (båten/skeppet i full storlek) till en miniatyr (modell). Genom modellen blir lillebåten bevarad för framtiden, i en mindre skala. Modellen kan fungera som en mötesplats, en beröringspunkt där berättelser och minnen traderas och väcks till liv (Eriksen 2025).

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63819

Downloaded by 3.41.188.32 2026-10-17 17:18:35

Figur 10. I Sjöfartsmuseet Akvariets museisamling finns ett diorama (SMG:33389) som utformades för att illustrera storbackefisket och förmedla hur en lillebåt användes. Foto: Sjöfartsmuseet Akvariet, Göteborg.

Lillebåten – en sammanfattande kommentar

Studien har visat att lillebåten, trots sin centrala funktion och betydelse, har hamnat i en minnesskugga bakom de stora fartyg som bar den ombord. Som arbets- och fiskebåt var lillebåten avgörande för det bohuslänska storbackefiskets genomförande. Under bankskutornas tid utfördes allt fiske från lillebåten, och även senare spelade den en oumbärlig roll i dragandet av redskap och hanteringen av fångsten.

Med hjälp av arkivens handlingar, fotografier, modeller och uppmätningsritningar är det möjligt att rekonstruera såväl konstruktion som bruk och den föreställningsvärld som lillebåten ingick i. Lillebåten framträder därmed som en specialanpassad båttyp för en specifik maritim praktik, men också som ett föremål som över tid erhållit nya funktioner.

Motoriseringen under 1900-talets första decennier minskade behovet av lillebåten. Efter en övergångsperiod och viss användning inom beredningsindustrin övergick den från att vara bruksföremål till museiföremål. Dokumentation och bevarande har därmed säkrat kunskap om dess praktiska och kulturella sammanhang.

Till sjöss var lillebåten utsatt för krafter som inte fullt ut kunde kontrolleras. Vind, vågor och strömmar påverkade båtar, människor och redskap. De påfrestande omständigheterna kunde i värsta fall leda till förlisning. Lillebåtens historia rymmer därför både ett flytande och ett sjunkande och vittnar om de kropps-

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63819

Downloaded by 3.41.188.32 2026-10-17 17:18:35

liga tekniker och samarbetsformer som utvecklades inom det svenska havsfisket.

Lillebåten ingick i flera kontexter samtidigt. Den var nära knuten till sitt moderfartyg, i ett ömsesidigt beroendeförhållande där den stora båten bar den lilla, men den lilla kunde bogsera den stora. Lillebåten användes på fyra typer av storbackefartyg – bankskutan, sjöbåten, kuttern och de tidiga motorfiskefartygen – och visar därmed på en båtkonstruktion som är intakt när det sker förändringar. I vilken utsträckning lillebåten kom att användas aktivt i fisket i anslutning till den sistnämnda båttypen är oklart, men det finns ett fotografiskt spår från Lerwick på Shetland från 1937 (Shetland Museum & Archive:PO3086).

Genomgången visar att lillebåten är en gränsöverskridande artefakt med rörelser som sträcker ut sig i rummet och tiden. Båten har vidare en mångdubbel funktion. Den fungerar som arbets- och fiskebåt, bogserbåt, roddbåt, livbåt, förvaringsutrymme, fraktbåt och museibåt. Vidare utgör lillebåten ett exempel på hur små farkoster inte enbart kan knytas till det kustnära fisket. Med lillebåten vidgas småbåtarnas rörelsemönster ut mot en vidare torr- och saltfiskkultur.

Föremål saknar inte sällan tydliga slutpunkter; de kan tas ur bruk, omtolkas och ingå i sammanhang som de en gång inte var skapade för. När föremål försvunnit och praktiker upphört kan kunskap om dessa delvis avläsas i arkivens handlingar och fotografier eller teckningar. Lillebåten var ett rörligt objekt med en egen dynamik och speglar relationer mellan människa, artefakter, hav och fisk – samt de föreställningar och berättelser som gav dessa relationer en förklaring. Rörelserna synliggör hur betydelser förskjuts och hur materiell kultur både försvinner och fortsätter att verka i nya sammanhang. Lillebåten framträder som ett exempel på hur en liten och till synes bortglömd farkost kan bära på en komplex maritim historia om rörelse, arbete, risk, teknik, minne och försvinnande.

Tack

Ett stort tack till mina två anonyma granskare för hjälpsamma kommentarer och till Lennart Bornmalm och Maria Persson för insiktsfulla synpunkter.

Henrik Alexandersson
Fil. dr i arkeologi
Institutionen för historiska studier,
Göteborgs universitet
henrik.j.alexandersson@gmail.com
ORCID 0009-0007-0844-8247

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63819

Downloaded by 3.41.188.32 2026-10-17 17:18:35

Referenser

Arkivkällor

Bohusläns museum, Uddevalla

Carl-Gustaf Bernhardsons samling (CGB)

Göteborgs stadsmuseum, Göteborg

Göteborgs museum. Historiska avdelningens arkiv (GMA)
Bildarkiv (GHMD)

Institutet för språk och folkminnen (Isof), Avdelningen för arkiv och forskning i Göteborg

Institutet för folkminnesforskning vid Göteborgs högskola (IFGH)
Inspelningar, intervjuer (IODA)
Västsvenska folkminnesföreningen, Göteborg (VFF)

Norsk Maritimt Museum

Foto och föremålssamling (NSM)

Shetland Museum & Archives, Lerwick

Fotosamling

Sjöfartmuseet Akvariet, Göteborg

Arkiv samt föremålssamling (SMG)

Tryckta källor och litteratur

Adams, J. 2001. Ships and boats as archaeological source material. *World Archaeology* (32:3), 292–310.

Alexandersson, H. 2018. När de drunknade återvände från havet. *Allvarligt talat: berättelser om livet.* Sjöberg, M. (red.). Göteborg, Makadam.

Alexandersson, H. 2021. Medeltiden materialiserad – om etablerandet, aktiverandet och bevarandet av minnesplatser i Ranrike. Diss. Göteborg, Göteborgs universitet.

Anim-Addo, A., Hasty, W. & Peters, K. 2014. The Mobilities of Ships and Shipped Mobilities. *Mobilities* (9:3), 337–349.

Arnshav, M. 2020. *De små båtarna och den stora flykten: arkeologi i spåren av andra världskrigets baltiska flyktbåtar.* Diss. Stockholm, Stockholms universitet.

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63819

Downloaded by 3.41.188.32 2026-10-17 17:18:35

Bergstrand, C-M. 1962. *Gammalt från Orust: folkminnen från Orust med närliggande öar*. Göteborg, Gumpert.

Bornmalm, L. & Lagerqvist, B. 2019. Från sjöbåt till ståltrålare. *Fisken i forskningen*. Alexandersson, H., Bornmalm, L., Hallén, P. & Sjöberg, D. (red.). Göteborg, Riksarkivet, Landsarkivet i Göteborg.

Dalén, L. 1941. *Den bohuslänska fiskelägesbygden*. Diss. Göteborg, Göteborgs högskola.

Danius, S. 2013. *Den blå tvålen: romanen och konsten att göra saker och ting synliga*. Stockholm, Bonnier.

Dunge, M. 2004. Skeppsbåtar. *Unda Maris 2001-2003*. Göteborg, Sjöfartsmuseet i Göteborg.

Eriksen, A. 2025. Ubiquitous and Transparent. Ship Models in Museums. *Ethnologia Scandinavica. A Journal for Nordic Ethnology*, 6–21.

Fjellsson, S. & Hansson, G. 2007. *Storsjöfisket: en fråga om överlevnad*. Uddevalla, Föreningen Allmogebåtar.

Flatman, J. 2003. Cultural biographies, cognitive landscapes and dirty old bits of boat: Theory in maritime archaeology. *The International Journal of Nautical Archaeology* (32:2), 143–157.

Ford, B., Halligan, J. J. & Catsambis, A. 2020. *Our blue planet: An Introduction to Maritime and Underwater Archaeology*. New York, Oxford University Press.

Gullman, S. H. 2009. *Bohusfiskare på Shetland och Swedish Kirk*. Skärhamn, Båtdokgruppen.

Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning (GHT).

Göteborgs och Bohusläns Hushållnings-Sällskaps Qvartalsskrift.

Gøthesen, G. 1977. *Skagerakkysten*. Oslo, Grøndahl.

Hagström Molin, E. 2015. *Krigsbytets biografi: byten i Riksarkivet, Uppsala universitetsbibliotek och Skoklosters slott under 1600-talet*. Diss. Stockholm, Stockholms universitet.

Haneson, V. & Rencke, K. 1923. *Bohusfisket*. Göteborg, Jubileumsutställningens publikationskommitté.

Hasslöf, O. 1987[1939]. *Bankskutor och sjöbåtar i Bohuslän*. Skärhamn, Båtdokumentationsgruppen.

Hasslöf, O. 1949. *Svenska västkustfiskarna: studier i en yrkesgrupps näringsliv och sociala kultur*. Diss. Stockholm, Stockholms högskola.

Holm P, Barrett J, Brito C and Ludlow F. 2022. New challenges for the Human Oceans Past agenda [version 1; peer review: 2 approved] *Open Research Europe* (2:114), 1–24.

Hägg, C. 2003. *Marinmålaren Jacob Hägg*. Stockholm, Ullman.

Johansson, K. 2016. *Storsjöfisket: en historia från Klädesholmen och andra fiskelägen*. Klädesholmen, Klädesholmens Museum.

Kjellberg, S. T. 1932. Mollösund. *Svenska kulturbilder: Andra bandet Del III & IV*. Erixon, S. & Wallin, S. (red.). *Stockholm, Aktiebolaget Skoglunds bokförlag, 221–248*.

Lorich, J. E. 1790. *Kort beskrifning, på de mäst befintelige fiske-slagen i Cattegat, Bohus-länska skärgården, in-sjöar och Öster-sjön; deras natur, förhållande i anseende til årstiderne, botten de hälst söka, samt deras fångande; med härtil hörande anmärkningar*. Götheborg, Lars Wahlström.

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63819

Downloaded by 3.41.188.32 2026-10-17 17:18:35

Mentz, S. 2018. Blue Humanities. *Posthuman Glossary*. Braidotti, R. & Hlavajova, M. (red.). London, Bloomsburry Academic, 69–72.
Mentz, S. 2024. *An introduction to the Blue Humanities*. New York, Routledge.
Merleau-Ponty, M. 2023. *Varseblivningens fenomenologi*. Göteborg, Daidalos.
Pettersson, J. 1953. *Den svenska Skagerakkustens fiskebebyggelse: en etnologisk studie*. Diss. Lund, Gleerup.
Skärgården
Svenska Västkustfiskaren (SVF)
Träbiten: medlemsblad för FAB, Föreningen Allmoge båtar
Wadstena Läns Tidning

Digitala källor

https://arkeologerna.com/bloggar/arkeologi-i-goteborg/fler-vrak-i-gamla-masthamnen/
https://ich.unesco.org/en/RL/nordic-clinker-boat-traditions-01686

© 2026 Författaren/författarna

Denna artikel publiceras med öppen tillgång under villkoren i Creative Commons Erkännande-licensen (CC BY 4.0), som tillåter användning, spridning och reproduktion i vilket medium som helst, förutsatt att originalverket är korrekt citerat.

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63819

Downloaded by 3.41.188.32 2026-10-17 17:18:35